Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENḒA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA (FAL)

BAMMBIRI ḼA U THOMA (P1)

LARA 2022

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: AWARA 2

Bammbiri iḽi ḽi na masiaṱari a 12.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(40)

2. Fhindulani mbudziso DZOṰHE kha hedzi khethekanyo.

3. Thomani khethekanyo IṄWE na IṄWE kha siaṱari ḽISWA.

4. Hune khethekanyo IṄWE na IṄWE ya fhelela hone ni talele.

5. Nomborani phindulo dzaṋu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.

6. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso, ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.

7. Ni dzhiele nzhele zwiga zwa u vhala, mupeleṱo, tswayo na khethekanyo ya maipfi.

8. Ni eletshedzwa lwa tshoṱhe uri ni shumise ndangatshifhinga iyi yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A:	Henefha kha minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B:	Henefha kha minetse ya 20
KHETHEKANYO YA C:	Henefha kha minetse ya 50

9. Ṅwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONḌIVHO

MBUDZISO 1: PHUROSA

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA A

NGOHO A ZWI HANGWEI

1 Vhuṭambo ha Maṭirikidantsi ndi ha u fhedzisela ha vhana vha gireidi ya 12. A hu na mutshudeni a sa tami u vha tshipiḓa tsha vhuṭambo uho. Nge nda vha ndo phasela kha giredi ya 12 ndo vha muṅwe wa vhe vha lavhelela vhuṭambo uho nga maṭo matswuku.

2 Tshikoloni tsha hashu tsha Tshivhase vhuṭambo uvhu vhu farwa nga ṅwedzi wa Fulwi. Ro kuvhanganywa nga vhadededzi vha tshimbidzaho zwa vhuṭambo uvhu ra fhiwa zwidodombedzwa nga vhuḓalo malugana na lwendo lwa maṭirikidantsi. Ro fhiwa maṅwalo a u fha vhabebi u vha ḓivhadza nga lwendo ulwu.

3 Mutengo wo vha u R2 000, yo katela u ṇamela, vhulalo ha ḓuvha ḷithihi na zwiḷiwa. Fhethu he ra vha ri tshi khou dalela hone ndi Tshipise. Mme anga vho mmbadelela vho takala nge nda vha ndi tshi khou phasa thesite dzoṭhe nga maraga dza nṭha. Nṇe na khonani yanga Fhulufhelo ro thoma u dzudzanyela lwendo ulwu. Ndo vha ndi sa dzibonyi nga dakalo.

4 Zwiambaro ndo rungisa kha murungi makone a no pfi Thina. O nthungela rokho i sa athu u vhonwa nga u naka hayo. Zwienda zwone a thi tsha amba, zwo vhidza vhukuma. Musi ndo ṭangana na khonani yanga mafhungo e ra vha ri tshi amba ndi a lwendo fhedzi.

5 Ṅwedzi wa lwendo wo vha u tshi khou sendela nga zwiṭuku nga zwiṭuku. Tshifhiwa ndi muṭhannga we nda vha ndi tshi dzhena nae kilasini nthihi. O nkhumbela uri ri tshimbile roṭhe sa hezwi o vha a si na muthu wa u dzhena nae holoni nga ḓuvha iḷo. Ndo tenda uri ri ḓo tshimbila roṭhe. Tshifhiwa o vha e muṭhannga a ḓifunaho nahone wa mikhwa ndi ngazwo ndo tenda u tshimbila nae.

6 Ḓuvha ḷa u ya maṭirikidantsi ḷa swika sa madze. Ro ṇamela bisi ḷa vhunzhilinzhili na vhuphuvhephuvhe nga madekwana. Nga ngomu tsho vha tshi tshi tou vha tshivhili tshivhili.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

7 Muzika we wa vha u tshi khou lidzwa nga d̂iraiva wo vha u takadzaho vhukuma. Ro imba, ra tshina, hu hone mapfen̂e o tsitsa vhana. Lwendo a ro ngo vhuya ra lu pfa nga nt̂hani ha u d̂ifhelwa nga muzika. Ro mangala ro no swika.

8 Ro swika nga iri ya vhufumi nga madekwana. Vhadededzi vha ri sumbedza hune ra tea u ed̂ela hone zwi tshi ya nga mbeu. **Ro lala ro dzula** ri kha mihani, ri tshi tou ri l̂i tsha lini vhut̂ambo ha thoma. L̂o ri u tsha ra t̂amba, ra l̂a vhuragane, ra ya u bammbela na u tamba mitambo yo fhambanaho ro lindela tshifhinga tsha vhut̂ambo.

9 Nangoho tshifhinga tsha swika, ra ambara zwiambaro zwashu zwa mat̂elet̂ele. Ho vha hu si na a songo nakaho. Vhot̂he vhat̂hannga na vhasidzana vho vha vho rwela vhukuma, vha tshi d̂it̂ongisa, vha tshi khou ita misumbedzo nga u sumbedza madzina na mitengo ya zwiambaro. Vhana vha tshikolo vho vha vha tshi tou nga a si vhal̂a vhane ra vha d̂ivha.

10 Holo ya u farela vhut̂ambo yo vha yo t̂amiwa nga maluvha, mavhone a mivhala yo fhambanaho na mabal̂uni. Ro d̂o dzhena holoni nga tshivhili tshivhili, ro farana nahone ri tshi tou n̂angavhedza. Ro dzula t̂afulani dze ra vha ro avhelwa dzone. Ho vha hu tshi vhonala dakalo, vhudziki na lufuno.

11 Zwiambi nga u sielisana hazwo zwo ri fha milaedza ya vhut̂hogwa, i fhat̂aho. Izwi zwo tevhelwa nga zwil̂iwa zwe ra l̂a ra nga ri sa t̂hukhula minwe nga mud̂ifho. DJ o thoma u ritha zwithu zwawe. Ro tshina ra nga ri sa vund̂ea milenzhe nge a vha a tshi khou lidza nyimbo dzone dzone dza vhaswa. Ro tshina l̂a nga l̂i sa tsha. Vhadededzi vha fara tsha u kond̂a u ri bvisa holoni uri ri ye bisini l̂a u vhuyela hayani.

12 Ro takuwa vhusiku nga iri ya vhufumi nd̂ilani ra enda ri tshi khou d̂i imba lwendo lwot̂he. Ri tshi swika ro wana vhabebi vho ri lindela. Vhut̂ambo uho a thi nga vhuhangwi.

[Zwi bva kha vhalingi]

1.1 Bulani gireidi ine ya dzhenelela vhut̂amboni uvhu. (1)

1.2 Muambi wa mafhungo aya u dzhena ngafhi tshikolo? (1)

1.3 Vhabebi vho d̂ivhadzwa hani nga ha lwendo lwa mat̂irikidantsi? (2)

1.4 Bulani ZWIVHILI zwe mutengo wo badelwaho wa vha wo katela zwone. (2)

1.5 Sumbedzani zwo no t̂ana Thina sa murungi makone. (2)

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

1.6 U ya nga phara ya 6 ndi maipfi afhio a sumbedzaho uri bisi l̯o vha l̯o naka? (2)

1.7 Ndi mini tshe tsha ita uri lwendo lu si pfale? (2)

1.8 T̯alutshedzani l̯ifurase l̯o swifhadzwaho kha phara ya 8. (2)

1.9 Ndi tshini tsho t̯ut̯uwedzaho Vho Mutshekwa u badelela ṅwana wavho? (2)

1.10 Nangani phindulo yo teaho kha mutevhe wo n̯ekedzwaho:

Vhana vha tshikolo vho fhiwa vhulalo ha u ed̯ela zwi tshi ya nga ...

A vhushaka.
B vhukonani.
C mbeu.
D muvhala. (1)

1.11 Muhumbulo muhulwane wo faredzwaho kha phara 9 ndi ufhio? (2)

1.12 Ni vhona zwi tshi t̯ut̯uwedza kana zwi zwa ndeme u ramba zwiambi vhut̯amboni ha mat̯irikidantsi? Tikedzani phindulo yan̯u. (2)

1.13 Nga mbuno THARU, t̯alutshedzani nga vhudzivha zwi no t̯ut̯uwedza matshudeni u dzhenela kha mat̯irikidantsi. (3)

TSHIBVELEDZWA TSHA B: TSHIFANYISO

T̯alelani tshifanyiso uri ni d̯o kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

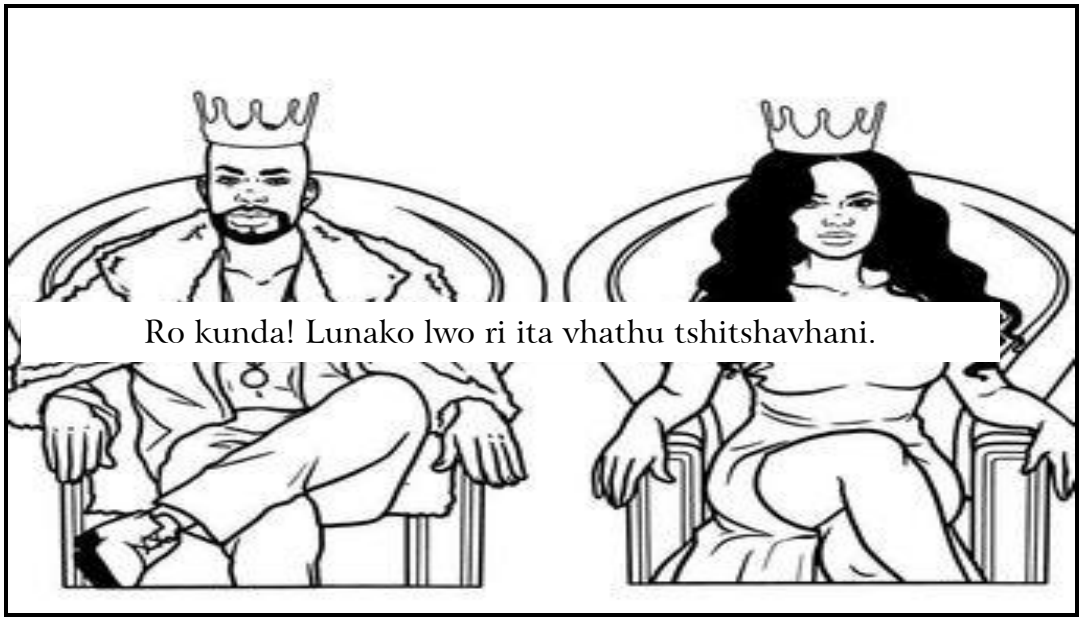

[Tshi bva kha www.black and white images]

1.14 No sedza tshifanyiso itshi, bulani mbeu dza vhathu avho. (2)

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

1.15 Ndi zwifhio zwi no sumbedza uri avho vhathu vho fhenya kha muṭaṭisano wa lunako we vha u dzhenela? (2)

1.16 Ni vhona u dzhenelela miṭaṭisano ya lunako hu na zwivhuya naa? Tikedzani phindulo yaṇu. (2)

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI

MBUDZISO 2

Vhalani mafhungo a (TSHIBVELEDZWA TSHA C) afho fhasi ni kone u ṅwala mbuno dza SUMBE nga ha ndeme ya luambo lwa ḓamuni.

NDAELA:

1. Ṅwalani mbuno dza SUMBE dzi kha mafhungo a pfalaho, nga ha ndeme ya luambo lwa hayani.
2. Tshivhalo tsha maipfi TSHI SONGO PAḒA 70.
3. Nomborani mafhungo aṋu u bva kha 1 u ya kha 7.
4. Ṅwalani mbuno NTHIHI kha fhungo liṅwe na liṅwe.
5. Shumisani maipfi AṊU.
6. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa e zwitangeni mafheloni a manweledzo/samari yaṋu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C

NDEME YA LUAMBO LWA HAYANI

Lushaka luṅwe na luṅwe lu na luambo lwalwo lwa hayani lune lwa vha lwa ndeme. Ṅwana muṅwe na muṅwe u guda u amba nga luambo lwa hayani.

U amba luambo lwa hayani a zwi dzhenelwi tshikolo. Ri kona u ḓivha dziṅwe nyambo nga thuso ya luambo lwa hayani.

Mvelele ya lushaka yo farekana na luambo lwa hayani. Luambo lwa hayani lu thusa vhahulwane na vhaṭuku uri vha ḓivhe mirero, maidioma, thai na zwidade. Mirero na maambele zwi fhaṱa mikhwa kha vhahulwane na vhaṭuku. Musi vhana vha sa athu u dzhena tshikolo, luambo lwa hayani ndi lwone lu vha bonyolosaho maṱo uri vha kone u ḓivha madzina a zwithu zwine vha zwi vhona na u zwi shumisa.

Musi vhana vha tshi thoma u dzhena tshikolo luambo lwa hayani lu leludza uri vha kone u pfesesa dziṅwe nyambo. Vhana vha phasa zwavhuḓi zwikoloni nga thikho ya luambo lwa hayani. Luambo lwa hayani lu engedza ḓivhaipfi ya ṅwana musi hu na vhudavhidzani vhukati ha vhathu. Ri vha na nḓivho yo nwelelaho ya zwithu arali vhudavhidzani vhu nga luambo lwa hayani.

Tshe ha vha na mbekanyamushumo dza radio na theḽevishini dzi no hashwa nga nyambo dza hayani zwo ṱuṱuwedza vhathu vhanzhi u thetshelesa na u ṱalela. Ri ḓiphina nga u thetshelesa mafhungo, nyimbo na zwiṅwe zwi takadzaho nga luambo lwa hayani. Ri mvumvuswa nga matambwa ane ra ṱalela kha theḽevishini na u thetshelesa kha radio nga luambo lwa hayani.

Kha ri ṱhogomele nyambo dzashu ngauri ndi dza ndeme. Zwa sa ralo nyambo dza hayani hu ḓo vha u fa hadzo. Murafho u ḓaho u ḓo shumisa nyambo dzo vangaho nyambo dzisili.

[Zwi bva kha vhalingi]

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

MBUDZISO 3: KHUNGEDZELO

T̂alelani khungedzelo uri ni d̂o kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

GOFHI YA U D̂IFHELELA NANDI!
N̂amusi, matshelo na misi yot̂he.

Gofhi i d̂ifhaho vhukuma.
I fha mafulufulu na u netulusa muhumbulo.
Vha dzhenaho tshikolo vha nga vhala u swika l̂i tshi tsha.
Kha vha t̂avhanye vha ye vhengeleni l̂a OK **hune ha vha na bukut̂a!**
Bigiri nthihi ndi R5.00, vha wana na tshikontsi arali vha renga mbili.
U nukhelela hayo hu kunga vhafhiri vha gondo.

[Tshi bva kha www.black&white images]

3.1 Bulani mushumo wa tshigagarukela tsho shumiswaho kha khephusheni. (2)

3.2 Ndi zwifhio ZWIVHILI zwine gofhi ya thusa ngazwo? (2)

3.3 No sedza khungedzelo iyi, t̂alutshedzani vhungoho ha zwine mutaladzi wo swifhadzwaho wa amba zwone. (2)

3.4 Ndeme ya u shumisa fonto t̂hukhu kha khungedzelo iyi ndi ifhio? (2)

3.5 Inwi ni vhona mulaedza wa khungedzelo iyi u tshi nga kunga vharengi? Tikedzani phindulo yan̂u. (2)

[10]

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

MBUDZISO 4: KHATHUNI

T̂alelani khathuni uri ni d̂o kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA E

FUREME 1 FUREME 2 FUREME 3

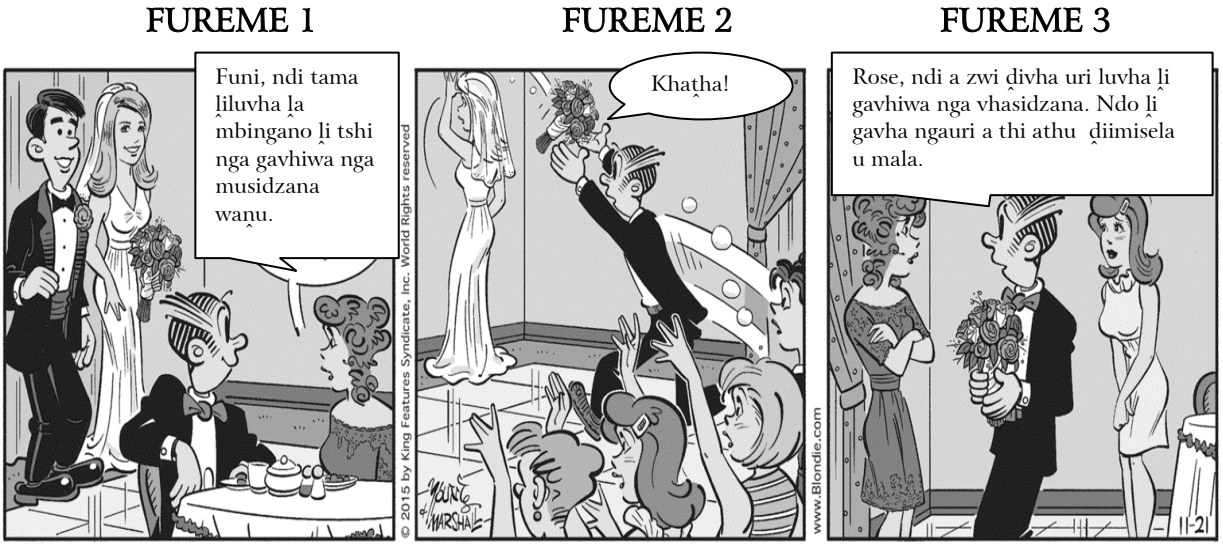

[Tshi bva kha www.black&white images]

4.1 Bulani vhut̂ambo vhune ha khou pembelelwa mafhungoni aya. (1)

4.2 Kha fureme ya 1 vhud̂ipfi ha vhathu vho imaho ndi vhufhio? Tikedzani. (2)

4.3 Ndi ngani vhasidzana vho dzulaho fhasi kha fureme 2 vho imisa zwand̂a? (2)

4.4 Nangani phindulo yo teaho kha mutevhe wo n̂ekedzwaho:

Ndeme ya l̂inyanyu 'khat̂ha' ndi ifhio kha khathuni iyi?

A U takadza vhathu.
B U gavha tshithu.
C U sumbedza u ponyokisa tshithu.
D U sumbedza mut̂at̂isano wa u fara tshithu. (1)

4.5 Musidzana wa Funi u d̂o lenga u maliwa. Tikedzani l̂ikumedzwa il̂i nga zwi bvaho kha khathuni. (2)

4.6 Ni vhona vhud̂ifari ha Funi ho tea naa munyanyani? Tikedzani phindulo yan̂u. (2)

[10]

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

MBUDZISO 5

5.1 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA F: PHUROSA

1 Naṅwaha mvula yo nesa lwe ya vhanga tshinyalelo Afrika Tshipembe nga vhuphara.

2 Mvula yo na lwe nda humbula u nga ndi vhufelo ha shango. Tshinyalelo yo vha khulu. Bada dzo tshinyala zwe zwa thithisa vhuendi, goloi dzo kumbiwa, nnḓu dzo wa na mpfu dza anda.

3 Khombo kha vhathu vha no konyolela matanda ndevheni vha pfuka milambo mihulu yo ḓala. Vhalimi na vhone vho kwamea nga miḓalo ngauri zwimela zwo ḓumbiwa. Nyimele iyi yo vhanga ṱhahelelo ya zwiḽiwa nge vhalimi vha si vhe na khaṋo yavhuḓi. Mitengo ya zwiḽiwa ya gonya vhukuma.

4 Miṱa minzhi nnḓu dzo wa nga mvula. Malume vho kwamea nga tshiwo itshi. Nnḓu dzavho dzo wa nga mvula na zwino muvhuso wo vha fha vhudzulo na vhaṅwe vho kwameaho nga miḓalo. Vhunzhi ha vhana a vha tsha ya zwikoloni ngauri buroho dzo ḓumbiwa na bada dzo tshinyala.

5 Mvula iyi yo khakhisa kutshilele kwa vhathu. Vhathu vhanzhi vha tea u fhaṱulula nnḓu dzo waho. Izwi zwi ṱoḓa masheleni na vhalambedzi. Muvhuso wo thusa nga u fha vhathu vho kwameaho magavhelo a tshifhinganyana naho hu na vhaṅwe vhane vha khou fhurela ngeno vha songo kwamea nga miḓalo.

5.1.1 Topolani dzina vhukuma kha phara 1. (1)

5.1.2 Kha phara 2 hu na ipfi ḽo khakheaho mupeleṱo. Inwi ḽi topoleni ni ḽi shumise fhungoni no ḽi khakhulula. (2)

5.1.3 Topolani pfanywa ya ipfi: 'khakhisa' kha phara 2 ni vhumbe fhungo ngayo. (2)

5.1.4 Kha phara 3 hu na liṱaluli, ḽi topoleni ni dovhe ni ḽi shumise fhungoni ḽi pfalaho. (2)

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

5.1.5 Thomani fhungo l̯i tevhelaho nga ipfi 'Khuvhabvu'. (2)

Pholisa l̯o foda khuvhabvu.

5.1.6 Vhumbani phol̯isemi nga ipfi 'Mulenzhe'. (2)

5.1.7 Nangani phindulo yo teaho

Dzina 'vhalimi' kha phara 3 l̯o vhumbwa l̯i tshi bva kha l̯iiti ...

A vhulimi.
B lima.
C ndimo.
D tshilimo. (1)

5.1.8 Ṅwalani l̯ifurase l̯o talelwaho nga fhasi l̯i kha tshifhinga tshi d̯aho. (2)

5.2 T̯alelani tshifanyiso, ni vhale na mafhungo o d̯isendekaho khatsho, ni kone u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA G: TSHIFANYISO

Vhutsila vhu vhonala u bva vhut̯ukuni. Takalani na khonani dzawe vho d̯iitela goloi yavho nga thanda dza miri. Tshi takadzaho ndi uri goloi ya hone a i shumisi pit̯irolo, i tou sukumedzwa. I a kona u n̯amedza vhana vhararu nga tshifhinga tshithihi. Izwi zwi sumbedza uri vhatukana vha na vhukoni u fhira vhasidzana. **Goloi iyi i khou vha vhuedza vhukuma**, vha hwalela vhathu zwi sa lemeli vha tshi badelisa tshelede.

[Tshi bva kha www.black and white images]

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

5.2.1 Topolani l̯isala l̯a vhun̯e kha mutaladzi wa u thoma ni vhumbe fhungo ngal̯o. (2)

5.2.2 Topolani dzina l̯o pambiwaho kha mutaladzi wa 3 ni vhumbe fhungo ngal̯o. (2)

5.2.3 T̯alutshedzani ndivho ya u shumisa luvhengelambiluni '... vhatukana vha na vhukoni u fhira vhasidzana.' (2)

[20]

T̯HANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 40
MARAGAGUT̯E: 80

Downloaded from www.studypapers.co.za